

Danuta Bieńkowska
Elżbieta Umińska-Tytoń
Uniwersytet Łódzki

UDZIAŁ WSPÓLNOT ZAKONNYCH W KSZTAŁTOWANIU JĘZYKA RELIGIJNEGO

W opisie stylistycznego, funkcjonalnego, socjalnego i terytorialnego zróżnicowania polszczyzny od pewnego czasu stosuje się pojęcie języka religijnego. Na gruncie językoznawstwa przyjęło się ono w wersji zaproponowanej przez Irenę Bajerową. Wyodrębniła ona język religijny nie na zasadzie formy, ale funkcji, jaką pełni ta odmiana w życiu społecznym. Zatem przyjmuje się, że język religijny to odmiana języka ogólnego będąca środkiem komunikacji w życiu religijnym. Główne funkcje tego języka to:

- 1) kontaktowanie człowieka ze światem nadprzyrodzonym,
- 2) opis ludzkiej wizji tego świata,
- 3) sformułowanie odnośnego zespołu wartości i nakazów moralnych¹.

W początkowym okresie definiowano termin „język religijny” przez wskazanie jego zakresu. Taki charakter ma też definicja zawarta w *Encyklopedii katolickiej*², według której:

Język religijny to język będący istotnym składnikiem religijnych aktów i zachowań, indywidualnych lub społecznych; wyspecjalizowaną jego częścią jest język teologii; może być badany w ramach różnorodnych nauk: lingwistyki, logiki, psychologii, socjologii, etnologii, filozofii.

W aspekcie filologicznym język religijny definiowany jest następująco:

W węższym znaczeniu język religijny to język teologii moralnej, dogmatycznej, także język rytualny (język liturgiczny w chrześcijaństwie), język modlitw prywatnych, tekstów świętych

¹ I. Bajerowa, *Szanse języka religijnego w świetle kultury masowej*, [w:] *Teologia – kultura – współczesność*, red. ks. Z. Adamek, Tarnów 1995, s. 99.

² I. Bajerowa, J. Puzynina, *Język religijny. Aspekt filozoficzny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. A. Bednarek i in., Lublin 2000, s. 19-20, sv. Język religijny.

(Biblia), traktatów teologicznych, katechezy, kazań oraz religijnej literatury pięknej. W szerszym znaczeniu język religijny to język potoczny zawierający wypowiedzi o Bogu i postawie ludzkiej względem Boga oraz język występujący w tekstach traktujących o religii np. dotyczących historii, socjologii, psychologii i religii³.

Wynika stąd jasno, że obszar zjawisk obejmowanych pojęciem języka religijnego jest niezwykle rozległy, a sam język wewnętrznie zróżnicowany. Dotychczas badaniom poddawano zespoły tekstów o wspólnej dominującej funkcji, czyli teksty biblijne, teksty liturgiczne (modlitwy, pieśni), kazania i listy pasterskie, teksty związane z katechezą, dokumenty Kościoła, język mediów religijnych, literaturę religijną, świadectwa religijności ludowej, socjolekt duchownych.

W naszym przekonaniu dla opisu wewnętrznego zróżnicowania języka religijnego przydatne okazuje się pojęcie wspólnoty komunikatywnej, które Stanisław Borawski uczynił jedną z podstawowych kategorii własnej koncepcji historii języka. Według tego badacza

Wspólnotą komunikatywną jest zespół ludzi pozostających w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie dzięki posiadaniu kodu komunikacyjnego wielostronnie uzgodnionego poprzez kontakt komunikatywny i kulturę, czyli języka służącego mu do porozumiewania się w sprawach warunków bytowania, celów, działań, dążeń, zainteresowań, zagrożeń⁴.

Istnieje wiele podstaw do łączenia się ludzi we wspólnoty. Najszerzy zasięg przypisuje się wspólnocie pierwotnie etnicznej, a następnie państwowej lub państwowo-narodowej. W jej obrębie wytwarzają się wspólnoty mniej liczne, hierarchicznie podrzędne. Przyczyny ich powstania bywają różne. Jedne tworzą się na podstawie bliskości spowodowanej zamieszkiwaniem niewielkiego, zwartego obszaru, inne wynikają ze wspólnoty interesów ekonomicznych, politycznych, prawnych, ideowych. Jedną z takich wspólnot jest religijna wspólnota komunikatywna, której zaczątkiem była instytucja Kościoła. Wspólnota ta przez wieki odegrała znaczącą rolę w dziejach polszczyzny, wzbogacając jej zasoby głównie w zakresie leksyki i frazeologii, kształtując liczne wzorce stylistyczne, wpływając na symbolikę i aksjologię utrwaloną językowo. Komunikatywna wspólnota religijna składa się z duchowieństwa, osób zakonnych inaczej nazywanych osobami życia konsekrowanego oraz osób świeckich pełniących określone funkcje w Kościele, a także wypowiadających się w sprawach wiary, kultu i działalności Kościoła. Członków tej wspólnoty łączą różnego typu więzi, co powoduje powstawanie w jej obrębie wspólnot mniejszych. Część z nich funkcjonuje w celu oddziaływania na szersze kręgi społeczne, na przykład duszpasterze, katecheci, kaznodzieje itp. Wspólnoty takie w koncepcji S. Borawskiego noszą nazwę

³ *Ibidem*.

⁴ S. Borawski, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 31.

otwartych w odróżnieniu od zamkniętych, które izolują się od innych, pielęgnując własną tradycję i strzegąc jej odrębności. Takimi są między innymi wspólnoty zakonne. Oba typy wspólnot charakteryzuje bezpośredniość kontaktów w ich obrębie, co uzasadnia nadaną im nazwę wspólnot ścisłych. Wspólnoty działające w rozproszeniu charakteryzują się mniejszą intensywnością kontaktów pomiędzy ich członkami i z tych powodów korzystają z pośrednictwa osób i instytucji wyspecjalizowanych w kontaktach – takie wspólnoty nazywa S. Borawski luźnymi.

W obrębie wspólnoty religijnej istnieje i zawsze istniało wiele wspólnot zakonnych. Niektóre z nich pojawiły się na naszych ziemiach już w zaraniu polskiego chrześcijaństwa, inne nieco później, jeszcze inne dopiero w ostatnich latach. Za zgodą papieża sprowadzeni zostali przez Bolesława Chrobrego benedyktyni, powstawały także opactwa benedyktyńskie: w Tyńcu pod Krakowem, w Mogilnie pod Gnieznem, Lubiniu pod Poznaniem. Od XII wieku powstają kolejne duże fundacje klasztorne cystersów, kanoników regularnych reguły św. Augustyna, norbertanów. Około 1200 roku liczba różnego rodzaju grup kanonickich i zakonnych dochodziła do prawie 100. Szczególnie ważny dla rozwoju życia zakonnego był wiek XIII, około 1300 roku na terenie Polski i państwa krzyżackiego (wraz ze Słupskiem i Pomorzem) znajdowały się 233 klasztory, w których było około 1500 mnichów, 1300 mniszek (pierwsze klasztory żeńskie powstały już w czasach Bolesława Chrobrego), 800 kanoników regularnych oraz 1600 braci mendykantów (należących do zakonów zebrzących, takich jak: augustianie, karmelici, dominikanie, franciszkanie). W 1564 roku sprowadzony został do Polski przez kardynała Stanisława Hozjusza zakon jezuitów (założony w Paryżu w 1534 roku przez św. Ignacego Loyolę), a w 1642 roku przybyli pijarzy (Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych). Przybywający na ziemię polskie zakonnicy i siostry zakonne pochodzili z Burgundii, Lotaryngii, Czech, później z Hiszpanii, Włoch, Francji i innych ziem⁵.

Według nowej nomenklatury wspólnoty zakonne nazywane są instytutami życia konsekrowanego i wspólnotami apostołskimi. Ich różnorodność da się sprowadzić do następującego schematu:

Instytuty męskie:

A) Instytuty życia konsekrowanego

a) Instytuty zakonne

I. Zakony

1. Kanonicy regularni (np. augustianie, kanonicy laterańscy, Krzyżacy, norbertanie)

⁵ Na ten temat por. m.in. J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986; J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998.

2. Mnisi (np. bazylianie, benedyktyni, cystersi, paulini)
3. Zakony żebracze (np. augustianie, bonifratrzy, bracia mniejsi, dominikanie)
4. Klerycy regularni (np. barnabici, jezuici, kamilianie, pijarzy, teatyni)
 - II. Zgromadzenia zakonne kleryckie (np. chrystusowcy, klaretyni, michalici, orioniści, redemptoryści, werbiści, zmartwychwstańcy)
 - III. Zgromadzenia zakonne niekleryckie (np. albertyni, doloryści, hlondowcy)
 - b) Instytuty świeckie (np. instytut „Voluntas Dei”, ojcowie szensztaccy)
- B) Wspólnoty życia apostołskiego (np. filipini, misjonarze, pallotyni)

Instytuty żeńskie:

- A) Instytuty życia konsekrowanego
 - a) Instytuty zakonne
 - I. Zakony i zgromadzenia z domami autonomicznymi (np. benedyktyнки, kapucynki, karmelitanki bose, klaryski, norbertanki)
 - II. Zgromadzenia o strukturze scentralizowanej (np. augustianki, duchaczki, felicjanki, honoratki, klawerianki, prezentki, tereski, terezjanki, urszulanki czarne)
 - b) Instytuty świeckie (np. apostołskie pomocnice, Instytut Niepokalanej Matki Kościoła, Instytut Przemienienia)
 - c) Inne instytuty życia konsekrowanego
- B) Wspólnoty życia apostołskiego (np. szarytki)⁶

Główny cel życia zakonnego to działalność religijna na płaszczyźnie duchowej. Każda wspólnota zakonna ma oddawać Bogu cześć, służyć Kościołowi i prowadzić swych członków do doskonałości. Jednocześnie poszczególne wspólnoty różnią się – nie tylko nazwą zgromadzenia, kolorem i krojem zakonnego stroju, ale przede wszystkim sposobem życia i celami szczegółowymi, jakie sobie stawiają. Cele te, wytyczone przez Kościół, przez założycieli i przez potrzeby czasu, wpływają na ich wewnętrzną organizację, sposób pracy, dobór środków i metod działalności.

O naturze komunikacji w obrębie wspólnot zakonnych nie wiemy wiele. Z natury rzeczy ten fragment życia ma charakter zamknięty, niepoddający się obserwacji z zewnątrz. Dzięki opracowaniu Krystyny Jarząbek wiemy, że w zakonach, w których obowiązuje nakaz milczenia, wykształcił się niekiedy język gestów. W Polsce dotyczy to benedyktynek w Staniątkach i Żarnowcu, karmelitanek bosych oraz karmelitanek Dzieciątka Jezus⁷. Na swoistość językowej komunikacji wspólnot zakonnych wpływały tzw. *nomina ordinis*, nadawane kandydatom wstępującym do klasztoru. Zwyczaj ten

⁶ J. Marecki, *Zakony męskie i żeńskie w Polsce*, Kraków 1997, s. 11-12.

⁷ K. Jarząbek, *Rehabilitacja języka gestów (na przykładzie porozumiewania się zakonników i mniszek)*, Katowice 1999.

przyjął się dopiero po soborze trydenckim w XVI wieku. Wcześniej nie był praktykowany. Każde zgromadzenie stosowało własne ustalenia. Nowe imiona w zakonach mają symbolizować początek religijnej odnowy. O wyborze nowych imion decydują przełożeni. Nadawanie nowych imion odbywa się uroczystie podczas ślubowań lub obłóczyn. W niektórych zgromadzeniach członkowie pozostają przy swoich imionach chrzestnych. Imiona zakonne mają silne powiązania ze sferą sacrum. Ich istota leży w dogłębnym zrozumieniu treści konotacyjnych najlepiej uświadamianych przez członków wspólnoty. W ostatnim czasie ukazało się kilka opracowań dotyczących imion zakonnych, wciąż jednak nasza wiedza na ten temat jest niepełna i wymaga dalszych badań⁸. W obrębie wspólnot wykształtował się także swoisty obyczaj językowy, o którym niewiele wiemy, ale o jego istnieniu przekonują nas jednostkowe przykłady. Chodzi o formuły pozdrowienia używane przez członków zgromadzenia zakonnego wobec siebie. Znana jest formuła pozdrowienia przełożonych używana przez mnichów: *Benedicite!* ‘błogosławcie’, nakazana niegdyś przez regułę zakonną. W niektórych zakonach była stosowana przez mnichów wobec przybyszów z zewnątrz. Sądzić możemy, że w funkcji formuł wykorzystywane bywają dewizy, będące myślą przewodnią każdej wspólnoty zakonnej, a jednocześnie elementem ją wyróżniającym.

I tak na przykład siostry franciszkanki Służebnice Krzyża w Laskach pozdrwiają się formułą: *Przez Krzyż do Nieba*. Umieszczają ją także w nagłówkach swojej korespondencji. Pozdrowieniem antonianek i franciszkanów jest *Pokój i Dobro* (*Pax et Bonum*). Betanki używają jako pozdrowienia swej dewizy, która brzmi *Niech żyje Chrystus Król – na zawsze w sercach naszych*. Pozdrowienie *Memento mori* (śrdw. łac. ‘pamiętaj o śmierci’) było używane w wielu zakonach, przede wszystkim kontemplacyjnych, między innymi u kamedułów, kartuzów, trapistów. Niewykluczone, że podobną funkcję pełnią dewizy innych zgromadzeń, jak:

- *módl się i pracuj* (łac. *ora et labora*) oraz *aby we wszystkim był uwielbiony Bóg* (łac. *ut in omnibus glorificetur Deus*) – dewizy zakonu benedyktynów,
- *na większą chwałę Bożą* (łac. *ad maiorem Dei gloriam*) oraz *męka Jezusa Chrystusa zawsze w sercach naszych* – dewiza pasjonistów,
- *jedno serce i jedna dusza zwrócona ku Bogu* – dewiza augustianek,
- *wszystko dla Boga, biednych i naszego Zgromadzenia* – dewiza Zgromadzenia Córek Bożej Miłości,

⁸ Zob. m.in. M. Rutkiewicz-Hanczewska, *Imiona zakonne serafitek z Prowincji Poznańskiej*, „Acta Onomastica” t. 43, I, 2002, s. 58-76; S. Sochacka, *Imiona zakonne i ich funkcje*, [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Balowski, M. Graf, Poznań 2015, s. 593-602; eadem, *Uwarunkowania kulturowo-religijne nadawania imion w zgromadzeniach zakonnych (na przykładzie Śląska)*, „Studia Śląskie” t. 60, 2001, s. 113-128.

– *szłużyć Prawdzie w Miłości* – dewiza Zgromadzenia Sióstr Dominikanek Misjonarek Jezusa i Maryi.

Celem naszego opracowania jest wskazanie, w jakim zakresie ściśle, zamknięte wspólnoty komunikatywne istniejące w obrębie wspólnoty religijnej wpłynęły na jakość środka komunikacji, jakim jest odmiana religijna języka polskiego.

Nasze opracowanie dotyczy nazewnictwa należącego do terminologii zakonnej. Materiał zaczerpnęliśmy z *Encyklopedii instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego* Mirosława Daniluka⁹. Do analizy wybrałyśmy nazwy osób, terminy administracyjne oraz pojęcia należące do swoistej terminologii zakonnej. Przedmiotem naszego zainteresowania uczyniłyśmy zatem nazwy o nieogólnym zasięgu, swoiste dla określonej wspólnoty. Tym samym nie uwzględniamy w naszej analizie bogatego zasobu oficjalnych i nieoficjalnych nazw członków wspólnot zakonnych, które jakkolwiek nie są powszechnie znane, to jednak funkcjonują w polszczyźnie ogólnej w ustalonym znaczeniu. Ponadto nazewnictwo to ma już dość obszerną literaturę przedmiotu, zatem tę grupę nazw pozostawiamy na boku¹⁰.

Życie i organizacja wspólnot zakonnych mają zindywidualizowany charakter. Podstawę stanowią konstytucje oparte na przyjętej regule zakonnej. Cechuje je zatem swoisty podział administracyjny i nazewnictwo wydzielanych jednostek. Należą tu: *baliwat* (fr. *baillage*) – terytorialny okręg administracyjny rycerskiego zakonu analogiczny do prowincji zakonnej innych zakonów; *cyrkaria* (łac. *circulus* ‘przestrzeń kolistą’) – okręg wizytacyjny u norbertanów stanowiący odpowiednik prowincji w innych zakonach; *inspektoria* (łac. *inspectare* ‘nadzorować, badać’) – nazwa prowincji zakonnej u salezjanów; *komandoria* (łac. *commendare* ‘powierzyć’) – posiadłość zakonna nadawana członkowi zakonu rycerskiego zwanego komandorem dla zabezpieczenia jego godziwego utrzymania z przeznaczeniem nadwyżek dochodów na wspieranie działalności zakonu; *komturia* (niem. z łac. *commendare* ‘powierzyć’) – okręg zakonu krzyżackiego; *kontrata* (łac. *contrahere* ‘łączyć, jednoczyć’) – zwana też *nacją* – jednostka administracyjna u dominikanów w ramach prowincji zakonnej, złożona z kilku klasztorów z wikariuszem na czele;

⁹ M. Daniluk, *Encyklopedia instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego*, Lublin 2000. Stąd też pochodzą definicje przytaczanych nazw.

¹⁰ Por. m.in. E. Breza, *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich*, „Slavia Occidentalis” t. 69, 2012, s. 45-80; *idem*, *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich*, „Slavia Occidentalis” t. 70, 2013, s. 35-62; B. Warzecha, *Nazwy nieoficjalne żeńskich zgromadzeń zakonnych i ich członkiń w Polsce*, „Język Polski” 2013, z. 3, s. 196-205.

kustodia (łac. *custodire* ‘strzec, opiekować się’) – jednostka administracyjna w zakonach franciszkańskich mniejsza od prowincji zakonnej złożona z kilku klasztorów z kustoszem na czele;

prowincja (łac. *provincia*) – połączenie wielu domów zakonnych pod kierownictwem jednego przełożonego;

regia, regio (łac. *regio* ‘okręg, region’) – w niektórych zgromadzeniach zakonnych (np. u werbistów) i stowarzyszeniach życia apostołskiego (np. u pallotynów) związek kilku domów mający pewną autonomię, lecz niespełniający wszystkich warunków do utworzenia prowincji;

wikariat (łac. *vicariatus*) – jednostka administracyjna u marianów złożona z kilku domów zakonnych mająca pewną samodzielność, lecz niespełniająca wymogów prawnych do utworzenia prowincji.

Najliczniejszą grupę przykładów stanowią nazwy osób pełniących funkcje zwierzchnie we wspólnocie. W zależności od struktury organizacyjnej danej wspólnoty ich przełożeni mają różny zasięg władzy, odmienny status i odrębną nazwę. W prezentacji poniższych nazw pomijamy nazwy przełożonych zakonów żeńskich, które na ogół są pochodne od nazw męskich (*przeor* – *przeorysza*, *opat* – *opatka*, *wizytator* – *wizytatorka* itd.).

Przełożony klasztoru niezależnego mającego tytuł opactwa nosi tytuł *opata* (łac. *abbas* ‘ojciec’). Jakkolwiek opactwa tworzą rodzinę zakonną niezhierarchizowaną, to łączą się w kongregacje. Pojawia się też tytuł *arcyopata* przysługujący opatowi najstarszego macierzystego opactwa wybranemu nie tylko przez mnichów opactwa macierzystego, ale i opatów innych opactw mniszej kongregacji. Bardziej skomplikowana jest sytuacja w instytutach zhierarchizowanych. Tu wyodrębnia się przełożonego generalnego stojącego na czele całego zakonu, przełożonych niższego rzędu zarządzających częścią instytutu zakonnego zwaną prowincją (lub inaczej) oraz przełożonych lokalnych nadzorujących jednostki mniejsze od prowincji lub pojedynczy dom zakanny. W poszczególnych wspólnotach przełożeni rozmaitych szczebli noszą różne nazwy. Najwyższy przełożony hierarchicznego instytutu życia konsekrowanego nosi nazwę *generał* (łac. *generalis* ‘główny’). Jednak w prawie własnym instytutów ma różne nazwy:

dyrektor (łac. *director*) – oficjalny tytuł generała u Synów Boskiej Opatrzności, zwanych popularnie orionistami;

magister generalny – tytuł oficjalny generalnego przełożonego franciszkanów konwentualnych;

minister (łac. *minister* ‘sługa’) – oficjalny tytuł przełożonego u franciszkanów;

prepozyt (łac. *praeposere* ‘stawiać na czele’) – oficjalny tytuł generała jezuitów;

przeor (łac. *prior* ‘pierwszy’) – oficjalny tytuł najwyższego przełożonego karmelitów;

wielki mistrz – tytuł najwyższego przełożonego zakonu rycerskiego.

Nazwy przełożonych niższego szczebla, zarządzających jednostką terytorialną zakonu, związane są zazwyczaj z nazwą owej jednostki. Tak więc:

baliw (starofranc. *ballif* ‘zarządca’) – przełożony terytorialnego okręgu administracyjnego na przykład u joannitów i templariuszy zwanego baliwatem;

inspektor (łac. *inspectare* ‘nadzorować, badać’) – u salezjanów przełożony inspektorii;

komtur (niem. z łac. *commendare* ‘powierzać’) – w niektórych rycerskich zakonach, na przykład u Krzyżaków, zwierzchnik komturii;

prowincał (łac. *provincia*) – w zakonach scentralizowanych (np. dominikanie, jezuici) osoba stojąca na czele prowincji, zarządzająca domami zakonnymi danej prowincji (w zakonach żeńskich jego odpowiednikiem jest *matka prowincjalna*);

wikariusz (łac. *vikarius* ‘zastępca, pomocnik’) – odpowiednik prowincjała u franciszkanów obserwantów;

wizytator (łac. *visitare* ‘przeprowadzić inspekcję’) – oficjalny tytuł prowincjała Braci Szkół Chrześcijańskich oraz Misjonarzy św. Wincentego à Paulo zwanych lazarystami.

W większych wspólnotach wydziela się ponadto jednostki terytorialne mniejsze od prowincji. Na ich czele stoi:

komandor (łac. *commendare* ‘powierzyć’) – w niektórych rycerskich zakonach przełożony komandorii; w hierarchii – godność następująca po wielkim mistrzu;

kustosz (łac. *custos* ‘strażnik’) – u franciszkanów przełożony kustodii, czyli zwierzchnik kilku klasztorów;

regional – przełożony regii w niektórych zgromadzeniach zakonnych, na przykład u werbistów;

wikariusz generalny – u marianów przełożony wikariatu generalnego.

Na określenie przełożonych lokalnych, czyli najniższego szczebla, także używane są różnorodne nazwy:

brat starszy – stojący na czele zgromadzenia zakonnego braci albertynów, a także wspólnoty zakonnej rochitów;

dyrektor (łac. *director*) – lokalny przełożony u salezjanów i orionistów;

gwardian (śrdw. łac. *guardianus* ‘strażnik’) – u franciszkanów przełożony domu zakonnego;

preceptor (łac. *praecipere* ‘nauczać’) – tytuł przełożonego domu w niektórych rycerskich zakonach (templariusze i joannici) i szpitalnych;

prepozyt (łac. *praeponere* ‘stawiać na czele’) – u cenobitów przełożony odpowiedzialny za jeden z domów składających się na klasztor;

prezes zwany też *prezydentem* (łac. *praesidens* od *praesidere* ‘przewodniczyć’) – przełożony domu zakonnego u marianów i trynitarzy;

przeor (łac. *prior* ‘pierwszy’) – tytuł lokalnych przełożonych w niektórych hierarchicznych zakonach, na przykład u dominikanów, karmelitów oraz w niektórych zakonach rycerskich;

rektor (łac. *regere* ‘rządzić, kierować’) – tytuł przełożonego dużego domu zakonnego (np. u jezuitów);

superior (łac. *superior* ‘wyższy’) – tytuł lokalnego przełożonego mniejszych domów zakonnych (np. u jezuitów) lub domów niemających pełnej osobowości prawnej.

Zróznicowany styl życia w poszczególnych wspólnotach, odmienne reguły postępowania, podtrzymywane przez lata zwyczaje, swoisty podział obowiązków – wszystko to sprawiało, że nazewnictwo osób pełniących różne funkcje we wspólnocie poza rolą przełożonego kształtowało się odrębnie w każdej wspólnocie. Stąd dość istotne różnice nawet wówczas, gdy wyodrębniano tę samą funkcję, na przykład zakonnik otwierający wejście do klasztoru dla gości nosił nazwy:

furtian (niem. *Pforte* ‘brama’);

janitor (łac. *ianua* ‘drzwi’).

portarius (łac. *porta* ‘brama’);

W niektórych żeńskich zakonach klauzurowych *furtiankę* nazywano *rotaria* (łac. *rotare* ‘poruszać w koło, kręcić’) od obsługiwanego koła obrotowego przy furcie służącego do podawania przedmiotów. Zakonnik administrujący dobrami materialnymi całego zakonu to *ekonom* (gr. *oikos* ‘dom’, *nomos* ‘prawo’). Na jego określenie używano również innych nazw:

cellarius (łac. *cellarium* ‘spizarnia’) – w zakonach mniszych zakonnik odpowiedzialny za majątek klasztorny;

minister (łac. *minister* ‘sługa’) – w niektórych zakonach (m.in. u jezuitów) tytuł ekonoma;

prowizor (łac. *providere* ‘zapewniać, przygotowywać’) – w niektórych zakonach średniowiecznych zakonnik zajmujący się handlem, często opiekujący się kasą klasztoru;

prokurator (łac. *procurare* ‘zarządzać’) – ekonom.

Organizacja wewnętrzna wspólnoty zakonnej przewiduje przydzielenie poszczególnym jej członkom określonych funkcji. Identyfikuje się ich specjalnymi nazwami, często istniejącymi w jednej tylko wspólnocie, na przykład:

admonitor (łac. *admonere* ‘napominać’) – u jezuitów ‘zakonnik z urzędu zobowiązany do przekazywania przełożonemu uwag swoich lub innych członków domu zakonnego co do jego osoby i sposobu rządzenia’; swoich *admonitorów* mieli przełożeni wszystkich szczebli;

operariusz (łac. *operari* ‘być czymś zajęty’) – u jezuitów ‘kapłan pełniący posługi duszpasterskie’;

robarka lub *rubarka* (fr. *robe* ‘suknia’) – w klasztorach karmelitanek bosych ‘zakonnica sprawująca pieczę nad bielizną klasztorną’.

Źródła swoistego nazewnictwa tkwią niekiedy w odległej przeszłości danej wspólnoty. Dawna nazwa doradcy przeora karmelitów bosych przewidzianego przez ich konstytucje to *claviarius* (łac. *clavis* ‘klucz’). Pochodzi od trzech kluczy, z których jeden otrzymywał przeor, a pozostałe dwaj jego doradcy; stąd w polskich klasztorach karmelitanek bosych radne przeorowsy zwano *klaweriami*.

Niekiedy mamy do czynienia z terminami używanymi wyłącznie w jednej wspólnocie, oddającymi specyficzne dla niej pojęcia, czynności i zwyczaje, na przykład:

aplikacja (łac. *applicare* ‘przyłączać’) – w terminologii zakonu jezuitów ‘przynależność członka zazwyczaj do zakonnej prowincji jego wstąpienia i odbycia nowicjatu, którą można było zmienić czasowo lub na stałe za zgodą generała’;

asygnacje (łac. *assignare* ‘przyznawać’) – u dominikanów ‘zmiany obsady klasztorów na podstawie pisemnych decyzji przełożonych’;

dyspozycje (łac. *disponere* ‘rozporządzać’) – u jezuitów ‘ogłoszenie publiczne w uroczystości św. Ignacego Loyoli decyzji konsulty prowincjalnej (rady zakonnej) o przeniesieniu zakonników do innych domów lub powierzeniu im nowych urzędów i funkcji zakonnych’;

wotacja (łac. *votare* ‘głosować’) – u reformatów ‘głosowanie wszystkich profesów mieszkających w domu nowicjatu co 4 miesiące nad zdolnością nowicjusza do zakonu’.

Ograniczenie zakresu użycia i kształtowania się omawianego tu nazewnictwa sprawiało, że te same nazwy równolegle były wykorzystywane w różnych wspólnotach na oznaczenie odmiennych pojęć i desygnatów, na przykład:

asceterium (gr. *asketerion*) – nazwa ogólna klasztorów męskich w odróżnieniu od żeńskich; u jezuitów zaś ‘aula ćwiczeń duchownych nowicjuszy’;

donaci (łac. *donare* ‘ofiarowywać, oddawać’) – nazwa oblatów i konwersów, natomiast u karmelitów bosych oznacza braci spełniających różne posługi poza klasztorem;

juwenat (łac. *iuvenis* ‘młody’) – u jezuitów ‘dom studiów, gdzie zakonnicy po nowicjacie a przed studiami teologicznymi przez 2 lata uzupełniają wiedzę humanistyczną z zakresu szkoły średniej’, zaś w niektórych żeńskich zgromadzeniach zakonnych ‘okres formacji do pracy apostolskiej po ślubach czasowych’;

kustos (łac. *custos* ‘strażnik’) – u franciszkanów: ‘przełożony kustodii, czyli zwierzchnik kilku klasztorów’, a u benedyktynów: ‘zakonnik odpowiedzialny za liturgię w niektórych klasztorach’.

lektor (łac. *legere* ‘czytać’) – ‘zakonnik czytający fragmenty Pisma św. podczas godzin kanonicznych lub lekturę przy stole’; u dominikanów: ‘stopień akademicki, sankcjonujący studia na poziomie średnim, pomiędzy licencjatem a doktoratem stanowiący etap przejściowy do uzyskania tytułu magistra teologii’.

Podsumowanie

Przytoczony materiał ilustruje dążność wspólnoty do językowego podkreślenia własnej odrębności, swoistości, a tym samym służy kultywowaniu wspólnotowej tradycji. Obserwujemy zatem daleko idące różnice, których źródła sięgają odległej przeszłości w życiu wspólnot zakonnych (np.: *baliw*, *baliwat*, *komtur*, *komturia*, *furtian*, *gwardian*, *klaweria*). Istotnie różnią się też w nazewnictwie odnoszącym się do pojęć uporządkowanych i zdefiniowanych na gruncie prawa kanonicznego (*provincia*, *przełożony generalny*, *provincialny*, *lokalny* itd.).

Jednocześnie zaznacza się odrębność całej religijnej wspólnoty komunikatywnej na tle języka ogólnego. Przytoczone przykłady w zdecydowanej większości są swoiste dla środowiska duchownych (*przeor*, *opat*, *provinciał* itd.). Niekiedy pojawia się słownictwo znane językowi ogólnemu, które jednak funkcjonuje w zupełnie różnych znaczeniach (np. *prokurator*, *wizytator*). Z rzadka w obrębie wspólnoty religijnej korzysta się z nazw świadomie zapożyczonych z terminologii świeckich urzędów (*dyrektor*, *inspektor*, *prezes*). Na ogół przeważa dążenie do podtrzymywania językowej odrębności wspólnoty religijnej od szeroko rozumianej komunikacji świeckiej, co uwidaczniają choćby codzienna tytulatura (*pan* – *ksiądz*) i formuły powitalne (*dzień dobry* – *szczęść Boże*). Dokładniejszy opis wszystkich aspektów komunikacji we wspólnocie religijnej czeka wciąż na swych badaczy.

Bibliografia

- Bajerowa I., *Szanse języka religijnego w świetle kultury masowej*, [w:] *Teologia – kultura – współczesność*, red. ks. Z. Adamek, Tarnów 1995, s. 99-113.
- , Puzynina J., *Język religijny. Aspekt filologiczny*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. A. Bednarek i in., Lublin 2000, s. 19-20.
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-61.
- Breza E., *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich*, „*Slavia Occidentalis*” t. 69, 2012, s. 45-80.
- , *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich*, „*Slavia Occidentalis*” t. 70, 2013, s. 35-62.

- Daniluk M., *Encyklopedia instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostoł-
skiego*, Lublin 2000.
- Jarząbek K., *Rehabilitacja języka gestów (na przykładzie porozumiewania się zakonników
i mniszek)*, Katowice 1999.
- Kłoczowski J., *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chře-
ścijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998.
- Kłoczowski J., Müllerowa L., Skarbek J., *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*,
Kraków 1986.
- Marecki J., *Zakony męskie i żeńskie w Polsce*, Kraków 1997.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., *Imiona zakonne serafitek z Prowincji Poznańskiej*, „Acta
Onomastica” t. 43, 2002, s. 58-76.
- Sochacka S., *Imiona zakonne i ich funkcje*, [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komu-
nikacji*, red. I. Sarnowska-Giefing, M. Bałowski, M. Graf, Poznań 2015, s. 593-602.
- , *Uwarunkowania kulturowo-religijne nadawania imion w zgromadzeniach zakonnych
(na przykładzie Śląska)*, „Studia Śląskie” t. 60, 2001, s. 113-128.
- Warzecha B., *Nazwy nieoficjalne żeńskich zgromadzeń zakonnych i ich członkiń w Polsce*,
„Język Polski” 2013, z. 3, s. 196-205.

Udział wspólnot zakonnych w kształtowaniu języka religijnego

Streszczenie: Celem opracowania jest wskazanie, w jakim zakresie zgromadzenia zakonne tworzące ścisłe, zamknięte wspólnoty komunikatywne wpłynęły na jakość środka komunikacji religijnej, jakim jest odmiana religijna języka polskiego. Przedmiotem zainteresowania są nazwy o nieogólnym zasięgu, swoiste dla określonej wspólnoty, dotyczące:

- oznaczania tych samych desygnatów za pomocą odmiennych nazw,
- wykorzystywania tych samych nazw w różnych wspólnotach na oznaczenie odmiennych pojęć i desygnatów,
- terminów używanych wyłącznie w jednej wspólnotcie dla oddania specyficznych dla niej pojęć, czynności i zwyczajów.

Słowa kluczowe: wspólnoty zakonne, język religijny

The participation of conventual communities in shaping the religious language

Summary: The aim of the study is to identify to what extent the conventual congregations forming close, closed communicative communities, affected the quality of the means of religious communication, which is the religious variety of Polish language. Of the main interest are the names of non-general incidence, specific to a particular community, concerning:

- symbols of the same designates using different names,
- using the same names in different communities to denote different concepts and designates,
- terms used only in one community to expose its specific concepts, actions and habits.

Keywords: conventual communities, religious language